

CSÚRÓS CSILLA

SZÁZ ÉV A HUSZADIKBÓL

Egy ember élete. Van ennél érdekesebb? Van ennél érdektelenebb? No, és ha egy ember életében a magadéra ismersz? Ha egy ember százévnnyi élettörténetében egy évszázad történetével szembesülsz? Azzal a vérzivataros, hazugságokkal, elhallgatásokkal, újra- és újraírt és értelmezett történelemmel, egyéni és közösségi tragédiákkal és megpróbáltatásokkal teli huszadik századdal, amelyben élned és eszmélned adatott ebben a huzatos Kelet-Közép-Európában, ebben a Trianon csonkolta hazában? Úgy hiszem, nincs ennél érdekfeszítőbb!

Ezért lebilincselően érdekes olvasmány a százegyedik életévét taposó, a tudományos életben mindmáig tanulmányokkal jelentkező régész-muzeológus, dr. Patay Pál dokumentumregjű élettörténete, egyszersmind korának, korunknak hű tükre és lenyomata. Hetvenöt évesen kezdett írni, százéves korára kerekedett olyan egészsé, mint a könyvborítón látható vadgesztenye, gyermekkorának kedvenc játéka. Jelentéktelen apróságok és fontos események sorjáznak felváltva, éppen úgy, ahogyan lényeges és lényegtelen – nézőpont kérdése csak! – egyszerre van jelen az életünkben. Laza szövetükből kerekedik ki egy ember – egy közülünk, és egy évszázad – a mi huszadik századunk története.

Egy ember élete. Nem a Kassák Lajos-i, önmagára reflektáló, önnön emberi-művészi fejlődését a közép-pontba állító, a világ történéseit saját szemüvegén keresztül láttató-értelmező művészé, hanem azé a tudósé, aki higgadt tárgyilagossággal, az érzelmeket az ész kontrollja alá helyezve, a tények iránti alázattal vizsgál és elemez, aki feladatának alapvetően e tények ismertetését tartja, jóllehet, határozott véleményt is megfogalmaz velük kapcsolatban. Nem emlékiratot, nem is önéletrajzot tart hát kezében az olvasó, hanem a sokat látott, sokat megélt, sok kortársával sokféle helyzetben találkozó „életutas” beszámolóját a vele és a körülötte törtétekről, eseményekről, em-

berekről. Szikár egyszerűséggel, az élete alkonyán emlékező emberszemlélődő nyugalmával, bölcs derűjével. A tárgyilagos hangvételt szemérmes személyesség szövi át, kimondatlanul is érzékeltetve, hogy az elveihez, értékrendjéhez mindig hű szerző életének – gyakran kényszerű – kanyarulatai, a történelmi sorsfordulók viharai azért, bizony, nyomot hagytak a lelkében. „Kicsordult a könny a szememből” – egyetlen mondat jelzi csupán a hatást, amikor a hadifogolytáborban kézhez kapott, otthonról érkező képeslapon pici lánya fotóját pillantja meg.

Olyan ember írása ez, aki élete fontos eseményei között tartja számon, hogy sok éven át tartó tisztalúci ásatásai végén munkásai egy üveg pálinkával ajándékozták meg, hogy egykori újonc tűzére – „alantasa” – ötven év múltán is vendégül látta őt otthonában. Olyan emberé, aki büszke arra a táviratra, amellyel a Lovastűzér-osztály tiszthelyettesi kara gratulált első esküvőjére, arra, hogy a borovicsi hadifogolytábor szabóműhelyének kollektívája az ő műhelyben maradása mellett döntött, vagy hogy a karpaszományosok a Borbála-tekercest vele olvastatták fel zamatos magyar kiejtése miatt, s hogy szülőfaluja, Acsa nem feledkezett el róla. Éppoly büszke német szakmai elismeréseire, mint arra, hogy nyolcvan évesen még

teljes munkaidőben dolgozott. Emberi minőségét jelző válogatás.

A könyv már címválasztásával – kedves költőjétől, Arany Jánostól való – és az olvasót az első lapokon megszólító idézetekkel jól jelzi alapos irodalmi műveltségét, kötelességtudatát, fegyelmezett tudományos gondolkodását és elkötelezett hazaszeretét – a szülői házban és a budapesti, Lónyai utcai Református Gimnáziumban megalapozó Patay Pál írói-emberi alapállását, világlátását, az élethez való viszonyát: *Az életet már megjártam*. A vers a belső lapon bomlik ki a maga teljességében: „Többnyire csak gyalog jártam,/ Gyalog bizon’/ Legfőbb ha omnibuszon.” E fénytörésben nyer igazi értelmet az alcím is: *Emlékezem, Magyarországra és a XX. századra*. Mégpedig a néhai előd, a paleontológus, archeológus, politikus Kubinyi Ferenc 1833-ban leírt hitvallását élete vezérlő elveként vallva: „... teljes erőmből igyekeztem ... édes hazám díszét emelni ... és minden adandó alkalommal hasonlót tenni el nem mulasztok.” Ezen ars poeticához még egy utat jelző idézet kívánczik, szintén az egyik családtagtól való, amely a szerző gyermekkori otthona, az acsai Prónay-kastély kapuján olvasható latinul: „Ha kaput óhajtasz, érd be sokáig ajtóval” – mondta fiainak báró Prónay Gábor. Egy generáció értékrendje, belső erkölcsi tartása rajzolódik ki ezen idézetekből. Azé a generációé, amely Trianon traumáját eszmélő gyermekként élte meg, amely generáció számára természetes volt a mára sokszor lózunggá üresedett isten-haza-család életvezérlő egysége, amely zsigereiben hordozta a haza iránti szenvedélyes hűséget és szeretetet, a munka iránti alázatot és kötelességtudatot, a keresztény értékrendet – ez szerzőnk esetében puritán, kálvinista nyakassággal páro-

Az acsai Prónay-kastély kapuja, melyen latin nyelven ez áll kőbe vésve: „Ha kaput akarsz, érd be sokáig ajtóval.”

sult. Ez a generáció újjáépítette Magyarországot a második világháború után, és szilárd eszmeiséggel igyekezett átvészelné a szocializmust építő, gerincroppantó évtizedeket, úgy, hogy közben választott hivatásában is megpróbáljon kiteljesedni elvei feladása nélkül. Embert próbáló vállalkozás. Sokan el is buktak e küzdelemben. De dr. Patay Pálnak sikerült. Régészeti kutatásainak eredményeiből 100. születésnapjára kiállítást rendezett – ahogyan könyvében emlegeti – a Nemzet Múzeuma, sok évtizeden át szakmai otthona. Tanulmányai több nyelven jelentek, jelennek meg, rangos szakmai fórumok választották tagjaik közé. A magyarországi harangtörténet első számú szakértője és publikálója. Második feleségével szeretetben, véd- és dacsözetségben élt le hatvannégy esztendő, gyermekei-unokái megállják helyüket az életben.

Add tovább gyermekeidnek! – a zsidó családok apáról fiúra szálló évezredek hagyománya, erkölcsi parancsa ez, amely e nép erős ön- és

én-tudatát, összetartó és összeháró erejét kovácsolta, élteti, táplálja mindmáig. A keresztényi megbocsátó, elfogadó szellemiség és a múlt században egymást váltó barna és vörös diktatúra számunkra éppen ezt nem tette lehetővé. A történelmünkre évszázadok óta jellemző túlélési kényszer a felejtés parancsát róttá ránk.

Dr. Patay Pál könyve megszületésének számomra egyik legmegrendítőbb körülménye éppen ez: az apa, hogy gyermekei ne érezzék rosszul magukat saját hazájukban, ahol élniük adatott, évtizedeken át egyetlen szóval sem mesél az őt és családját ért viszontagságokról, küzdelmekről, veszteségekről, megaláztatásokról és méltánytalanságokról a neveltetéséből fakadó keresztény-nemzeti kötődését fojtogató diktatúra szorításában. Felnőttként, a rendszerváltozás hallgatást oldó éveiben ezzel szembe-sülve, a hivatását külföldön gyakorló fia ekkor úgy érzi, kötelessége édesapjával megíratni, majd közreadni emlékezéseit, nemcsak gyermeki szeretetből, nemcsak az unokák okulás-

sára, hanem mindazokért és mind- azoknak, akik felelősséggel viseltet- nek e nemzetért, akik szeretnék job- ban érteni sorsuk, sorsunk alakulását. Mi több, e munkával a tudományos kutatás is új információkhoz, doku- mentumokhoz juthat. Hiszen például a magyarországi agarászat 1944-ig tartó történetének ilyen átfogó, alapos, egyszerre szakszerű és élményszerű leírása, mint ahogyan a könyv egyik fejezetében szerepel, vélhetően még soha nem készült. Hiánypótló vállal- kozás. A közbeszédben mindmáig ta- butémának számító cigánykérdés és antiszemitizmus józan, tárgyilagos megközelítése úgyszintén kényes té- mát feszeget szókimondó őszinteség- gel, a mondandót saját életpéldákkal hitelesítve.

Acsa és Budapest távolsága száz ki- lométer sincsen. Mégis milyen hosz- szú és kanyargós az az életút, amely- nek kezdetén az acsaújlaki kastély tetejéről a jómódú földbirtokos, ké- sőbb nemzetgyűlési képviselő „édes- atya” legkisebb (1919-ben ötéves) fia

„gukkerral nézte a kommunizmust”, azaz a Vörös Hadsereg veresége után az országúton masírozó, visszavonuló katonákat – és amelynek vége felé jár- ván a rendszerváltozás utáni elhibá- zott kárpótlási szisztéma eseteit ve- heti számba a Nemzeti Múzeumban egészen 1995-ig aktívan dolgozó szerző. Patay Pál soha nem politizált, közéleti szerepre soha nem is áhíto- zott – életét mégis sokszor alakította, befolyásolta a politika.

Így lett – az atyai akarat előtt fejet hajtva – a debreceni Gazdasági Aka- démián gazdasznak tanuló, majd saját személyes érdeklődésétől hajtva a bölcsészkaron régészdiplomát szerző, a budai királyi palotában bálozó, aga- rászó és díjugrató lovasversenyeken részt vevő ifjú földbirtokosból megtűrt osztályidegen, így lettek a konzerva- tív, keresztény nagybirtokos réteghez tartozó család tagjaiból kisemmizett kitelepítettek. Így lett a tartalékos ma- gyar királyi tüzér hadnagyból szovjet lágerek foglya két és negyed éven át. Így lehetett a nemzetközi tudomá-

nyos konferenciák előadója, számos referenciaszintű szakmai publikáció szerzője, egyszersmind ideológiai fej- tágítók szenvedő alanya is.

Valójában nem is egy generáció osz- tályrésze volt ilyesfajta életpálya! Jó- magam is nemegyszer mintha csak Édesapám, Nagyanyám sorsával, éle- tével szembesültem volna a fejezetek olvasásakor. És bizony, apámnak nem csak arra a – szerzőével közös –meg- állapítására gondolok, miszerint Szol- zsenyicinnak az Ivan Gyenyiszovics egy napja című művében leírtak min- den szava színtiszta igazság... Apá- ink, nagyapáink közül hányan és há- nyan ismerhetnek hadifogságuk kö- rülményeire, eseményeire, atmoszfé- rájára – az állandóan mardosó éh- ségre, a harminc fokos hidegben vég- zett munkára a lágerélmények olvas- tán!

A könyv – huszadik századi törté- nelmünk szerint is – legszívszorítóbb történetei közé tartozik a trianoni bé- kediktátum megtörése, a boldogító be- vonulás önkéntesként a visszatérő magyar területekre, a „Mindent visz- sza!”, a „Közös magyar-lengyel ha- tárt!” és az „Édes Erdély, itt vagyunk!” lázában égő napok megidézése. A for- rásértékű információkban bővelkedő munka egyik valódi szenzációja azon szemtanúk, katonabajtársak megidé- zése, akik saját szemükkel látták, ahogyan valójában az oroszok akna- tűzésében esett el a németek áldozata- ként elhíresült parlamente – a fővá- ros határában szobor formájában év- tizedeken át zászlót lobogtató Oszta- penko kapitány!

Aki csak szeretett hivatására kon- centrál, és az életben maradáshoz, a túléléshez Európa ezen fertályán el- engedhetetlenül szükséges lelemé- nyességgel is rendelkezik, az még po- litikai okokból bekövetkező munka- helyváltzásait is a maga javára tudja

A lovastüzérosztály tartalékos tisztjeivel Alsóvereckén, az I.világháborús katonai temetőnél (1940. május). Balról: Morlin Zoltán, Zsigmondy György, Manno István, Eleőd Tihamér, Jármay István

Sírfeltárás közben a Szaharában (1975)

fordítani. Ha a Párt számára nem megfelelő mivolta miatt nem hosszabítják meg egyetemi tanársegédi állását, akkor Patay Pál személyes, szakmai kapcsolatok latba vetésével a ballassagyarmati múzeumban találja meg helyét és leletmentő-feltáró feladatait a „jó palócok” között, nem egy kiállítási tárgygal gyarapítva a „Pa-

lóczi Múzeumot”. A Párt átnevelési törekvéseit csokorba gyűjtő történetek számunkra, „békeviselt” nemzedékek számára fanyar mosolyú aha-élményt jelentenek, az e kort át nem élt generációknak pedig egy – sok szempontból még köztünk, velünk élő – világ teljes abszurditását jeleníthetik meg szakmainak álcázott ideológiai to-

Harangkutatás közben (Hete, 1976)

vábbképzésekkel, beszolgáltatási borkíntságokkal, békekölcsönjegyzéssel és munkaversenyekkel, példázva azt is, hogyan maradhat meg egy „osztályidegen” olyan „pártonkívülinek”, aki még tudományos karrierje érdekében sem volt hajlandó nemhogy a Pártba lépni, de még egy látszat marxizmusvizsgán sem részt venni. Hogyne, hogy aztán a folyosón lévők azt higgyék, beadta a derekát...

Az 56-os történekek felelevenítése, nem a harcokban aktívan részt vevő, hanem a történekekkel rokonszenvező, családjáért s hazájáért aggódó hétköznapi ember, az akkori nagy többség nézőpontjából, személyes sorsfordító eseményt is jelentett Patay életében: szilárd elhatározása szerint nem maradhat olyan helyen, ahol főnöke azt terjeszti róla, hogy ávós besúgó volt...

1957-től tehát, ugyancsak kapcsolatok útján, a Nemzeti Múzeum munkatársaként épült tovább a szerző régész-muzeológusi életpályája. Élvezetes, őszinte és életszerű beszámolókat olvashatunk a régészeti ásatások körülményeiről, a múzeumi főnökökről és munkatársakról, a Zrínyi Ilona pruszlikjának vélt ruhadarab Magyarországra „csempészéséről”.

A népmesei ihletettségű Csörsz árkanak – az Alföldet hajdan körülvevő, erősen pusztulófélben lévő sáncrendszer részeként való – kutatása a szerző nagy szakmai büszkesége és szenzációszámba menő eredménye is egyszersemind. Munkacsapatával sok éves munka után feleletet tudott adni a ’Hol, kik, mikor építették e védrendszert?’ kérdésre: az Alföldet a Duna-kanyartól az Al-Dunáig közrefogó sáncrendszert a szármataik építették szállásterületük határainak jelzésére és a barbárok betörése elleni védekezésül. E nagy nehézségek leküzdésével született eredmény vagy a másfél

évtizedes tiszalúci ásatás egyaránt Patay Pál szívós, akadályt nem ismerő kitartását, csillapíthatatlan szakmai kíváncsiságát bizonyítja, valamint munkásaival való emberséges bánásmódját, amelyről szintén számos apró, színes történet felidézése ad hírt.

No, és a harangok! Hiszen nemcsak ős-, réz- és bronzkoros régészként tartja őt számon a szakmai közvélemény, hanem a magyarországi harangtörténet első számú tudósaként. Harangokkal nem volt tanácsos foglalkozni az ötvenes években – lévén azok templomokban fellelhetők –, mi sem természetesebb hát, hogy amikor egy mamutfog „helyszínelése” során 1951-ben egy 1523-ban öntött haranggal találkozott szinte véletlenül Nógrádszakálon, azonnal döntött, mindenféle hivatalos ellenkezés dacára is. A harangöntés történetének kutatása, a harangok katalogizálása Magyarországon és a Kárpát-hazában immáron elvitathatatlanul dr. Patay Pál nevéhez fűződik. Életmű ez, nem is akármilyen! S ki gondol ilyenkor arra, hány száz vasútállomáson kellett kutatásai közben megfordulnia, hány ezer, a templomtoronyba vezető lépcsőt megmásznia, harangot szemügyre vennie, hány száz, ezer kilométert járt be gyalogszerrel, sokszor úttalan utakon?! Illesse tisztelet és főhajtás az utókor részéről is ezt az egyedülálló szellemi-fizikai teljesítményt! – mondom én, mert a szerző szerénysége okán természetesen most is szigorúan a történetmesélésre koncentrálok, bár tudományos tevékenységét a Német Harangmúzeum Szövetség is elismerte, ahogyan tagja lett a Német Archeológiai Intézetnek és a Pre- és Protohistóriai Tudományok Nemzetközi Uniójának is.

Külföldi – Európa számos országában, Amerikában, a „Szovjetszkij Szov-

júz”-ban és az arab világban szerzett – úti és szakmai élmények teszik teljessé az emlékek könyvbe foglalt tárházát több ezer éves, vízgyűjtőnek használt szaharai strucctojásokról, rézkorihoz hasonló baltát használó tuaregekről, a krakkói Wawel székesegyházban imádkozó lengyel ezredesről.

Természetesen nem hiányozhat az „Egyházak szolgálatában” című fejezet sem egy volt egyházközségi felügyelő, pópresbiter, vallását jelenleg a józsefvárosi gyülekezetben gyakorló, protestáns felmenőire büszke férfiú emlékei közül, mégpedig sajátos, egyszerre belülről, azonosulva látató és kívülről, tárgyilagosan bíráló értelmező attitűddel.

Acsától Budapestig a távolság száz kilométer sincsen. Mégis belefért egyetlen élet történetébe sűrítve két világháború, egy forradalom, vörös- és fehérterror, hadifogság, az ötvenes évek és a Kádár-rezsim, s végül még egy harmadik rendszerváltozás is. Szép kaland, kivált az „embernek lenni mindig, minden körülményben” küldetésével és vállalásával...

Adós vagyok még a könyvborítót díszítő, élethűségével szinte markunkba simuló, melegbarnán csillogó, parányi homokszemcsékkel borzolt vadgesztenye történetével. Fontosnak gondolom, mert egyszerre jelképezi a könyv igényes kivitelezésében, az adatok és a mondandó hangulatát remekül szolgáló fényképek tökéletes dokumentálásában, a gondos szerkesztésben a szerző iránt megnyilvánuló nagy-nagy szeretetet és büszkeséget, és egy ember életének a folytatásban megnyilvánuló teljességét. Ez a bizonyos gesztenyeszem ugyanis Patay Pál kisgyermekkori eszmélésének színhelyéről, szülei pesti, a Bálvány (ma Október 6.) utca 20. szám alatti körfolyosós – már nem is létező

– házának udvarán ma is álló, tehát immáron több mint száz éves vadgesztenyefáról való. Az élet akarta úgy, hogy egy profi fotós családtag ne csak a fáról, hanem terméséről is készítsen néhány felvételt. A kicsi vadgesztenyéről, amelynek múltbéli társai nemcsak a szerzőnek, hanem a könyvet kiadó fiának is kedves gyermekkori játékaik voltak...

Az élet különös csodája, hogy a kör bezárult, ám a történetnek még sincs vége. Közel 280 tudományos közlemény, 16 000 harang felkutatása és katalogizálása után harangokról és régészeti munkásságáról szóló tanulmányok sajtó alá rendezésével foglalkozik napjainkban is a teste apadó erejét töretlenül hatalmas lelki erővel, fiatalokat meghazudtoló szellemi vezetettséggel és frissességgel, egész életére jellemző határozottsággal, szorgalommal és céltudatossággal el-lensúlyozó dr. Patay Pál. Aki talán csak akkor érzékenyedik el kissé, ha gyermekei, unokái, munkatársai szeretetére gondol, a tőlük kapott üzenetértékű ajándékokra pillant, ha századik születésnapján délben a Nemzeti Múzeumban és a Kossuth Rádióban felhangzik a nógrádszakáli harang kondulása. Talán eszébe jut ilyenkor is a könyvet záró, a címbéli idézetet folytató vers: „*Láttam sok kevély fogatot,/ Fényes tengelyt, cifra bakot./ S egy a lelkem,/ Soha meg se' irigyeltem,/ Hiszen az útfélen itt-ott,/ Egy kis virág nekem nyílt/ Azt leszedve/ Megvolt szívem minden kedve.*”

Mi, olvasói pedig mondjuk őszinte elismeréssel dr. Patay Pálról: futását megfutotta, ama nehéz harcot megharcolta, a hitét megtartotta – s mondjuk tisztelettudó főhajtással: „Megcselekedte, amit megkövetelt a haza!”

(A magánkiadásban megjelent könyv a Püski Könyvesboltban kapható.)